

JOLANTA MĘDELSKA

WSP w Bydgoszczy

MIEJSCE ZWIĄZKÓW WYRAZOWYCH W NOWOCZESNYM SŁOWNIKU PRZEKŁADOWYM

Impulsem do napisania poniższego artykułu posłużyło zaobserwowanie trzech zjawisk: 1/ wzrostu zainteresowania frazeologią, który zaowocował pracami językoznawczymi odzwierciedlającymi nowe spojrzenie na tę gałąź lingwistyki¹, 2/ rozwoju krytyki² oraz teorii leksykograficznej³, 3/ wznowienia w latach 1987 - 1988 przez "Wiedzę Powszechną" wielkich słowników rosyjsko-polskiego i polsko-rosyjskiego, będących szczytowymi osiągnięciami tradycyjnego nurtu w leksykografii dwujęzycznej⁴.

W nowoczesnym słowniku przekładowym wszelkie związki wyrazowe /luźne, łączliwe czy stałe/ mogą być wykorzystane w charakterze ilustracji tekstowej bądź rejestrowane jako translandy niehasłowe⁵.

Każdy leksykograf układający słownik dwujęzyczny staje przed koniecznością kondensowania informacji. Wymóg oszczędzania miejsca w słowniku powinien skłaniać przede wszystkim do ograniczania liczby ilustracji tekstowych. Jak podaje A. Bogusławski, egzemplifikacje służą ułatwieniu wyboru translatu oraz ułatwieniu orientacji we właściwościach składniowych⁶. Nie ma więc zazwyczaj potrzeby podawania ich przy jedynym translacie, a także wówczas, kiedy tłumaczenie na pewno nie nastreczy żadnych trudności. Egzemplifikacje muszą być krótkie. Nie powinny zawierać składników zbędnych z punktu widzenia danej odpowiedności translatorskiej. W roli ilustracji należy używać raczej połączeń wyrazowych niż zdań. Takie wymagania stawia wobec materiału egzemplifikującego nowoczesna teoria leksykografii dwujęzycznej /praktycznie zastosowano ją w ogólnych zarysach już w r. 1977 w niewielkim objętościowo Bogl⁷/. W najnowszych słownikach rosyjsko-polskim i polsko-rosyjskim. Mir i HS, obserwujemy rozwiązania dalekie od tej spójnej koncepcji.

Przegląd krytyczny zaczniemy od nasycenia artykułów hasłowych materiałem egzemplifikacyjnym. Nietrudno dostrzec, że autorzy opatrują rejestrowane pary odpowiedników ilustracjami tekstowymi w stopniu

znacznie przekraczającym uzasadnione potrzeby odbiorcy. Do najbardziej rażących przykładów takiej rozrzutności należą artykuły hasłowe, w których zawarto jedyny translat /jedyną odpowiedniość/. Oto kilka przykładów z HS:

tabliczkowy плиточный; czekolada ~а плиточный шоколад;

taktyczny тактический; chwyt~ тактический приём;

taktyka тактика; ~ ogólnowojskowa общевоинская тактика;

tektoniczny тектонический; ruchy ~е тектонические движения;

teleksowy телекстный; łączność ~а телекстная связь;

teoria теория; ~ względności теория относительности.

Często jedyny translat otrzymuje dwie ilustracje:

talerzowy дисковой; siewnik~ дисковая сеялка; broń ~а дисковая борона;

teatralny театральный; sezon ~ театральный сезон; gest~ театральный жест,

bądź też kilka egzemplifikacji, np.:

tajny тайный; ~е głosowanie тайное голосование; ~а policja тайная полиция; ~е wybory тайные выборы
 выборы; ~ radca тайный советник.

Por. podobne przykłady z Mir:

кабалистический kabalistyczny; ~ие знаки znaki kabalistyczne;

кабацкий karczemny; ~ие нравы karczemne obyczaje;

кадастр kataster; водный ~ kataster wodny;

казахский kazachski; ~ язык język kazachski;

казацкий kozacki; ~ая сабля szabla kozacka;

казеиновый kazeinowy; ~ клей klej kazeinowy;

калорийный kaloryczny; ~ое топливо paliwo kaloryczne; ~ая пища kaloryczne jedzenie;

кавычки cudzysłów; открыть ~ otworzyć cudzysłów; закрыть ~ zamknąć cudzysłów; в ~ках w cudzysłowie;

кабина kabina; телефонная ~ kabina telefoniczna; душевая ~ kabina natryskowa; ~ лётчика kabina pilota; ~ для голосования kabina do głosowania;

каблук obcas; низкий ~ niski (płaski) obcas; туфли на высоких ~ах pantofle na wysokich obcasach;

стоптать ~і zdeptać (zedrzeć) obcasy; щёлкнуть ~ами stuknąć obcasami.

Jeśli leksykograf proponuje użytkownikowi swego słownika tylko jeden przekład, o którym ponadto z

góry wiadomo, że nie przysporzy żadnych trudności w procesie substytucji, opatrywanie go ilustracjami nie da się niczym uzasadnić. Nie uda się także odtworzyć motywów, jakimi kierowali się autorzy, zamieszczając ilustracje w pewnych artykułach i pomijając je w innych, analogicznych. Np. hasło tabliczkowy w HS zawiera ilustrację, zaś tablicowy jest jej pozbawione. W artykule praktyka umieszczono egzemplifikację teoria i praktyka, a w hasle teoria nie ma tego połączenia.

Wydaje się, iż zastosowanie surowszej selekcji materiału ilustracyjnego mogłoby przynieść znaczne korzyści.

Na pewno jeszcze więcej można zyskać weryfikując zawartość części frazeologicznych poszczególnych hasel w Mir i HS. Jak informują autorzy użytkowników swych dzieł⁸, frazeologię, a więc idiomy, zwroty, wyrażenia oraz przysłowia i powiedzenia, umieszczono na końcu artykułu hasłowego po znaku pustego rombu. Już pobieżny przegląd tego materiału dowodzi, że wyselekcjonowano go bez uwzględnienia specyficzności słownika dwujęzycznego, zestaw bowiem zarejestrowanych frazeologizmów odpowiada wyraźnie opisowi wewnątrzjęzycznemu⁹. Tymczasem układając słownik przekładowy trzeba całkowicie zmienić punkt widzenia. Nie wolno oceniać przydatności frazeologizmu ze względu na takie jego właściwości, jak odtwarzalność, wielowyrazowość, nieciągłość, asumaryczność znaczenia, obrazowość, ekspresywność itp.¹⁰ Są to znakomite kryteria wyodrębniania /i klasyfikowania/ konstrukcji wyrazowych w e w n ą t r z jednego języka. Dla leksykografii dwujęzycznej nie mają one żadnej wartości. Dwujęzyczny słownik przekładowy jest przecież książką szczególnego charakteru, szczególnego przeznaczenia. Teoretycy spostrzegli już dość dawno, że połączenia wyrazowe języka oryginału mogą mieć w języku docelowym translát regularny, dosłowny /ros. *поэлементный перевод*/ lub też nieregularny, niedosłowny. Wyrażenie, któremu można przypisać odpowiednik drugojęzyczny otrzymany metodą tłumaczenia "słowo po słowie", powinno pozostać poza okładkami słownika. Zarejestrowanie tego rodzaju ekiwalencji nie wnosi bowiem żadnej nowej informacji¹¹. Odmienne sprawa się przedstawia w wypadku drugim: odnotowanie pary przekładowej, w której translát nie jest dosłownym tłumaczeniem translandu, wzbogaca słownik o nową, świeżą, niezbędną użytkownikowi informację. Właśnie w tym drugim wypadku mamy do czynienia z tzw. idiomatycznością wyrażenia. Ścisłą definicję idiomatyczności wprowadził do językoznawstwa I. Mielczuk: "Połączenie można nazwać idiomatycznym wtedy i tylko wtedy, gdy w jego skład wchodzi choć jeden taki wyraz, któremu podczas tłumaczenia całego połączenia należałoby przypisać ekwiwalent przekładowy możliwy dla danego wyrazu tylko w wypadku pojawienia się tego wyrazu jednocześnie ze wszystkimi pozostałymi elementami połączenia /w określonej kolejności/, przy czym dany

wyraz może pojawiać się także bez pozostałych elementów i ma wówczas inny przekład."¹² Jedynym więc miernikiem idiomatyczności bądź nieidiomatyczności wyrażenia jest jego przekład na język obcy. Leksykograf układający słownik dwujęzyczny powinien więc całe bogactwo frazeologiczne języka wejścia poddać testowi na regularność przekładu, po czym zakwalifikować do słownika jedynie idiomy. Autor słownika polsko-rosyjskiego musi spokojnie odrzucić taki związek wyrazowy o znacznym stopniu zespolenia znaczeniowego jego członów, jak np. *rzucić cień*, bo przekłada się go dosłownie na rosyjski: *бросать тень* /nb. i HS, i Mir mają oczywiście odpowiednie pary translatorskie/, jednocześnie zaś ma obowiązek wprowadzenia luźnej konstrukcji *miejsce pracy* ze względu na charakter jej rosyjskiego odpowiednika: *рабочее место*. Selekcja materiału frazeologicznego do słownika przekładowego musi odbywać się według innych zasad niż dokonywanie wyboru leksemów do siatki hasel. Także frekwencja tekstowa, przynależność do określonej grupy słownictwa, rodzaj nacechowania itp. kryteria schodzą na drugi plan. Można je wykorzystać dopiero po zastosowaniu podstawowego narzędzia selekcji: nieregularności przekładu na język obcy, i to oczywiście jedynie w odniesieniu do już wybranych rzeczywistych idiomów.

Przyjrzyjmy się teraz dokładniej działom frazeologii w najnowszych wydaniach Mir. i HS. J. Wawrzyńczyk, wypowiadając się krytycznie o frazeologii w HS¹³, zwrócił uwagę, że w niektórych wypadkach /najprawdopodobniej pod wpływem opracowań jednojęzycznych/ znak rombu bywa nadużywany, np. dzieje się tak wobec połączenia *ogień bengalski*. Trzeba tę myśl wypowiedzieć dosadniej: w najnowszym wydaniu HS /także Mir/ ogromną część bogactwa frazeologicznego zarejestrowano niepotrzebnie. Takich przykładów, jak wskazane wyżej wyrażenie *ogień bengalski*, można wyszukać w obu słownikach tysiące. Zajrzyjmy choćby do artykułu hasłowego słowo w HS. Po rombie umieszczono tam 24 translandy /nie licząc dwóch przysłów/, spośród których należałoby wyeliminować 12 nieidiomatycznych. Oto one:

gra słów игра слов

wolność słowa свобода слова

słów brak слов не хватает

słowo w słowo слово в слово

innymi słowu другими словами

jednym słowem одним словом

według czyichś słów по чьим-л. словам

w kilku słowach в нескольких словах

w pełnym znaczeniu słowa в полном смысле слова

połykać słowa глотать слова

rzucać słowa na wiatr бросать слова на ветер

nie wydebić słowa не добиться слова

Mir, w którym analogiczny artykuł *słowo* zajmuje trzykrotnie więcej miejsca, zawiera oczywiście więcej frazeologizmów. Obok odwrótności podanych wyżej odpowiedników znajdujemy w nim dodatkowo:

żalkie słowa żalośliwe słowa

krępkę słowo mocne słowo

печатне słowo słowo drukowane

последне слово техники ostatnie słowo techniki

с чьих-л. слов z czyichś słów

от слова к слову od słowa do słowa

дар слова dar słowa

верить на слово wierzyć na słowo

Na tym jednak nie koniec swoistej rozrzutności autorów Mir i HS. Nie zdołali oni także opracować jednolitej, w pełni konsekwentnej zasady lokalizowania połączeń wyrazowych. Jest to jedna z najbardziej kontrowersyjnych kwestii w leksykografii /tak dwujęzycznej, jak i jednojęzycznej/. Niewłaściwe jej rozwiązanie prowadzi do zwiększenia czasu, potrzebnego do odszukania informacji, komplikuje poszukiwania, a często staje się przyczyną dublowania materiału¹⁴. Tak właśnie dzieje się w HS i Mir. Wróćmy dla ilustracji do hasła słowo w HS. Spośród wymienionych wyżej 12 połączeń nieidiomatycznych /zbędnych, jak wyjaśniliśmy wyżej, w słowniku dwujęzycznym/ aż 6 występuje w tekście dwukrotnie: w hasłach odpowiadających pierwszemu i drugiemu składnikowi konstrukcji, np. połączenie gra słów zostało odnotowane w artykule gra i artykule słowo. Mające regularny przekład wyrażenie rzucać słowa na wiatr zarejestrowano trzykrotnie: w hasłach rzucać, słowo, wiatr. Podobne praktyczne rozwiązania zastosowano w Mir. To dublowanie informacji słownikowej dotyczy oczywiście nie tylko wyrażen nieidiomatycznych, ale i rzeczywistych idiomów. Jednakże w wypadku wyrażen z regularnym przekładem jest to rozwiązanie szczególnie rażące. Zwraca uwagę także brak konsekwencji w lokalizowaniu związków wyrazowych. Wybiórczo, dowolnie, bez uzasadnienia autorzy odnotowują pewne połączenia dwa /lub więcej/ razy, inne zaś, analogiczne, tylko raz /np. w Mir печатне слово występuje w hasle słowo i w hasle печатный, natomiast крęпке слово jedynie

w artykule słowo/.

Precyzyjną koncepcję lokalizowania związków wyrazowych oraz spójny system stosowania odsyłaczy opracował dla leksykografii dwujęzycznej A. Bogusławski¹⁵. Praktyczne zastosowanie tego projektu w nowoczesnym dziele leksykograficznym gwarantuje tak niezbędną oszczędność miejsca, a także oszczędność czasu oraz wygodę użytkowników.

Ponieważ autorzy HS i Mir nie przemyśleli podstaw teoretycznych wykorzystania frazeologii w słowniku przekładowym, a więc nie dostrzegli potrzeby odmiennego traktowania wyrażen idiomatycznych i nieidiomatycznych, nader często spotykamy w ich dziełach idiomy wśród ilustracji tekstowych. Zajrzyjmy ponownie do hasła słowo w HS. Otóż wśród 5 egzemplifikacji /aż 5, choć transland słowo ma jedyny translat: слово, w dodatku nie przysparzający żadnych kłopotów w trakcie substytucji/ 3 mają nieregularny przykład:

słowo wiązane стихотворная речь

słowo wiążące конференс

zestaw słów словник.

Takie połączenia nie mogą być wykorzystywane w charakterze ilustracji. Właściwym dla nich miejscem w konsekwentnie opracowanym słowniku przekładowym jest część frazeologiczna artykułu hasłowego następująca po znaku rombu.

Na zakończenie warto zwrócić uwagę, iż postępowi teoretycy leksykografii dwujęzycznej, których głównym u nas przedstawicielem jest A. Bogusławski, w ogóle nie posługują się terminem "frazeologia". Jest to konsekwencja świadomej rezygnacji z opisów wewnątrzjęzycznych dla potrzeb leksykografii przekładowej, która winna używać własnej terminologii. Po prostu dowolny związek wyrazowy, będący z punktu widzenia danego języka frazeologizmem, w zależności od charakteru przekładu na język obcy może lub nie może wystąpić jako transland w słowniku dwujęzycznym. Jeśli ma on przekład nieregularny, nie dający się odtworzyć przez zwykłe tłumaczenie składników metodą "słowo po słowie", powinien trafić do słownika jako tzw. transland niehasłowy. Znajdzie się on tam obok innych translandów niehasłowych, które zgodnie z opisem wewnątrzjęzycznym mogą nie być frazeologizmami. Jednakże z punktu widzenia leksykografii dwujęzycznej oba wspomniane rodzaje związków wyrazowych są jednolite, a więc równoprawne.

Pozostaje do wyjaśnienia jeszcze jedna istotna kwestia. Z przedstawionych wyżej rozważań wynika, że nieobecność jakiegoś wyrażenia w artykule hasłowym będzie znacząca, informacyjna. Powinna stanowić dla

użytkownika sygnał, że dana konstrukcja ma regularny przekład¹⁶. To oczywiście rozwiązanie idealne, którego w praktyce na pewno nie uda się osiągnąć, niemniej należy do tego dążyć.

Przystępując w przyszłości do pracy nad zestawieniem na wskroś nowoczesnych słowników polsko-rosyjskich i rosyjsko-polskich może warto zacząć od zrewidowania zawartości działów frazeologicznych już istniejących dzieł, a także od oceny charakteru i przydatności ilustracji tekstowych. Pozwoliłoby to zorientować się wstępnie, jak wielkie rezerwy miejsca do właściwego wykorzystania kryją w sobie dzieła naszych dość jednak konserwatywnych leksykografów¹⁷.

PRZYPISY

- ¹ Por. A. Bogusławski: Uwagi o pracy nad frazeologią, W: Z. Saloni /red./, *Studia z polskiej leksykografii współczesnej*. Białystok 1989 s. 13-31; A. Bogusławski, T. Garnysz-Kozłowska: Addendum to a Polish phraseology. Edmonton 1979; Z. Saloni: Bardzo wstępne uwagi o słownikowym opisie polskich frazeologizmów. W: T. Dobrzyńska, E. Janus /red./, *Tekst i zdanie. Zbiór studiów*. Wrocław 1983 s. 353-363
- ² Zob. choćby adresy bibliograficzne odnośnych prac w pozycji: J. Wawrzyńczyk: *Rosyjsko-polskie i polsko-rosyjskie językoznawstwo konfrontatywne. Przegląd bibliograficzny 1945-1985*. Warszawa 1987 s. 138-148
- ³ Por. zwłaszcza A. Bogusławski: O zasadach rejestracji jednostek języka. *Poradnik Językowy* 1976 z. 8. s. 356-364; tenże: Obiekty leksykograficzne a jednostki języka. W: Z. Saloni /red./, *Studia z polskiej leksykografii współczesnej*. Białystok 1987 s. 13-35; tenże: *Język w słowniku*. Wrocław-Warszawa-Kraków-Gdańsk-Lódź 1988; tenże: *Dwujęzyczny słownik ogólny. Projekt instrukcji z komentarzami*. W: Z. Saloni /red./, *Studia z polskiej leksykografii współczesnej*. Wrocław-Warszawa-Kraków-Gdańsk-Lódź 1988
- ⁴ A. Mirowicz, I. Dulewiczowa, I. Grek-Pabisowa, I. Maryniakowa: *Wielki słownik rosyjsko-polski*, T. 1-2, wyd. 3. Moskwa- Warszawa 1986-1987; D. Hessen, R. Stypuła: *Wielki słownik polsko-rosyjski*, T. 1-2, wyd. 3. Moskwa-Warszawa 1988
- ⁵ Używam tego terminu za A. Bogusławskim: *Dwujęzyczny słownik ogólny*. s. 30-31
- ⁶ Tamże, s. 43
- ⁷ Rozwiązanie skrótów słowników znajdzie czytelnik na końcu artykułu

- ⁸ Por. D.Hessen, R.Stypuła: Wielki słownik..., s. 12; A.Mirowicz, I.Dulewiczowa, I.Grek-Pabisowa, I.Maryniakowa: Wielki słownik..., s. 12
- ⁹ Por. spostrzeżenia J.Wawrzyńczyka: Uwagi o frazeologii w Wielkim słowniku polsko-rosyjskim D.Hessena i R.Stypuły, W: Z problemów frazeologii polskiej i słowiańskiej. Wrocław 1985
- ¹⁰ O kryteriach wyodrębniania frazeologizmów por. m. in. A.Bogusławski: Uwagi o pracy nad frazeologią..., .I.Daszczyńska: Z zagadnień frazeologii. Słupsk 1983 s. 7-16; В. М. Мокшенко: Славянская фразеология. Москва 1980 с. 4
- ¹¹ Zob. В. П. Берков. Вопросы двуязычной лексикографии. (Словник). Ленинград 1973 с. 117
- ¹² И. А. Мельчук. О терминах *устойчивость* и *идиоматичность*. *Вопросы языкознания* 1960 номер 4 с. /przekład mój -J.M./
- ¹³ J.Wawrzyńczyk: Uwagi o frazeologii..., s. 29
- ¹⁴ Por. o tym В. П. Берков, op. cit. s. 159-170
- ¹⁵ A.Bogusławski: Studia z polskiej leksykografii..., s. 34-35
- ¹⁶ Wspomina o tym Bierkow /В. П. Берков, op. cit., s.118/
- ¹⁷ O innych jeszcze brakach, usterkach i niekonsekwencjach w opracowaniu frazeologii w słowniku dwujęzycznym /na przykładzie HS/ zainteresowany tematem czytelnik może dowiedzieć się z artykułu J.Wawrzyńczyka: Uwagi o frazeologii...

ROZWIĄZANIA SKROTÓW

- BogII - A.Bogusławski: Ilustrowany słownik rosyjsko-polski polsko-rosyjski, T. 1-2, wyd. 1. Warszawa 1977
- HS - D.Hessen, R.Stypuła: Wielki słownik polsko-rosyjski, T. 1-2, wyd. 3. Moskwa-Warszawa 1988
- Mir - A.Mirowicz, I.Dulewiczowa, I.Grek-Pabisowa, I.Maryniakowa: Wielki słownik rosyjsko-polski, T. 1-2, wyd 3. Moskwa-Warszawa 1986-1987

МЕСТО СЛОВСОЧЕТАНИЯ В СОВРЕМЕННОМ ПЕРЕВОДНОМ СЛОВАРЕ

Резюме

В статье речь идет о новом взгляде на использование словосочетаний / свободных и фразеологических/ в двуязычном словаре. Опираясь, с одной стороны, на современные теоретические положения лексикографов и, с другой стороны, на критический обзор содержания "Большого русско-польского словаря" и "Большого польско-русского словаря", автор ставит задачу пересмотра использования иллюстративного и фразеологического материала в существующих словарях.